

ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE YAŞAYAN HRİSTİYAN DOKTORLARIN İSLÂM TOPLUMUNA KATKILARI*

Doç. Dr. Levent ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

The Contributions of The Christian Doctors to the Islamic Society in the Abbasid Periods (A.D. 750-1258)

With the early captures in the reign of the early caliphates of Islam, the Arab Muslims conquered a number of areas which the ancient civilizations, including Mesopotamia, Egypt and India, lived before. From the beginning Non-Muslims who were in this conquered area made important contributions to the Muslims. Among them, Christians were the most important ones. They served the caliphs in medicine science. Later, they made further progress with their translations. They gained at theoretical medicine science. They drew attention with other services. In this paper, I will discuss mainly, the contributions of the Christian doctors to the Islamic society in the Abbasid times.

GİRİŞ

İslâm öncesi Arap Yarımadası ve erken dönem İslâm coğrafyası, tıbbî bilgiler ve tıp pratiği bakımından diğer kültür ve medeniyetlere göre daha geri bir konumda bulunuyordu. Bölgede bir takım folklorik uygulamalar ile bunları zenginleştiren çevre kültürlerin etkileri hâkimdi.¹

Dört halife döneminde gerçekleştirilen fetihlerle Müslüman Araplar, Mezo-

* Bu makale, Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar (İstanbul 1998) adıyla yayımlanan çalışmamızda bazı yönleriyle ele aldığımız "İlim ve Kültür Sahasında Hıristiyanlar: Hıristiyan Tabipler (s. 414-445)" başlığını daha önce inceleyemediğimiz bir perspektifle sunmak ve bir başka yönüyle daha tamamlamak üzere kaleme alınmıştır. Makalenin kısa bir versiyonu "The Contributions of the Christian Doctors to the Islamic Society in the Abbasid Times" adıyla II Reunion Internacional de Historia de la Medicina (Mexico City 2003) Kongresinde sunulmuş ve yeniden gözden geçirilip zenginleştirilerek yayıma hazırlanmıştır.

¹ Geniş bilgi için bk. Levent Öztürk, Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri, İstanbul 2001, s. 57-65; Ahmet Turan Yüksel, İslâm'da Bilim Tarihi, Konya 2002, s. 34-35.

potamya, Mısır ve Hint gibi kadim medeniyetlerin yer aldığı bölgelerin büyük bir kısmını ele geçirdiler. Bilim geleneğinden asırlar boyunca uzak kalan Arap kültürünün yeni temsilcileri olan müslüman Araplar ve farklı kültürlere mensup olan yeni mühtediler, her geçen gün yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ve bilime gösterilen ilginin artmasıyla yeni adımlar attılar ve mevcut bilgi birikiminden istifade etmesini bildiler. Onların bu adımında ele geçirilen yerlerde yaşayan bilim ve fikir adamlarının önemli bir yeri oldu. Hâkimiyet altına alınan bu topraklarda yaşayan gayrimüslimler, başlangıçtan itibaren müslümanlara, medeniyetin oluşmasında önemli katkılar sundular. Bununla birlikte bu gayrimüslimler arasında hristiyanlar, diğerlerine göre daha büyük bir fonksiyon icrâ ettiler. Hristiyanlar öncelikle İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren halifelerin sağlık hizmetlerini gördüler; ilerleyen yıllarda ise sundukları tercümelemlerle teorik tıp alanına önemli açılımlar kazandırdılar. Hristiyan doktorlar aynı zamanda diğer pek çok hizmetleriyle de İslâm toplumuna katkıda bulundular. Bu yazı esas itibariyle Abbâsiler döneminde yaşayan hristiyan doktorların İslâm toplumuna katkılarını ele almaktadır. Ancak konuya başlamadan önce kısa bir tarihsel perspektif sunmak yerinde olacaktır.

HRİSTİYAN DOKTORLARIN İSLÂM TOPLUMUNDA İSTİHDÂMINA GENEL BİR BAKIŞ

Görülebildiği kadarıyla Hz. Muhammed ve dört halife döneminde hristiyan tabiplerin İslâm halifelerine hizmeti söz konusu olmamıştır. Hristiyan hekimlerin müslüman idarecilere sundukları hizmetler, hem valiliği hem de halifeliği döneminde Şam bölgesinde bulunan Muâviye ile başlar. İslâm'ın bu ilk dönemlerinde müslümanlar folklorik tıbbî uygulamalarını sürdürmekte; ferdi bir takım teşebbüsler bulunmakla birlikte tıp hizmetleri esas olarak gayrimüslim tabipler tarafından yürütülmektedir.

Abbâsi devleti kurulduktan sonra eski ilim merkezlerinden Cündişâpur² Abbâsi halifeleri tarafından önemsendi. Burada bulunan tıp okuluna mensup bilim adamları, saraya davet edildiler ve Abbâsi ilim hayatında derin izler bıraktılar. Bunun yanı sıra yahûdî ve sâbiî hekimler ile Hintli bilim adamları da Abbâsi ilim hayatına önemli katkılar sağladılar. Ancak hristiyan tabiplerin hizmetleri ve tesirleri daha güçlü oldu.³

İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere göre bu hekimlerin -özelde hristiyanların- saraya kabullerinde hangi prensiplerin dikkate alındığı açık değildir. Ancak bunun bir gelişim süreci izlediği ve asırlar içinde bir takım kuralların teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.⁴

² Cündişâpur'un kuruluşu ve bilim tarihindeki yeri hakkında geniş bilgi için bk. M. Mahfuz Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur*, Ankara 2003, s. 24-28, 75-106.

³ İslâm toplumunda istihdâm edilen ya da hizmet veren hristiyan tabipler hakkında geniş bilgi için bk. Levent Öztürk, *Asr-ı Saâdet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hristiyanlar*, İstanbul 1998, s. 414-470.

⁴ Bu konu, "İbn Ebî Üsaybia'da (ö. 669/1270) Yer Alan Bilgilere Göre İslâm'ın İlk Zamanlarında Hekimlerin İmtihanıyla İlgili Gelişmeler" adıyla III. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri (Şanlıurfa 2003) Kongresine tarafımızdan tebliğ olarak sunulmuş olup yayıma hazırlanmaktadır.

Öncelikle halifelerin, gayrimüslim hekimlere sağlık sorunlarını çözümlemek üzere ihtiyaç duydukları akla gelmektedir. Halifelerin hastalandıklarında bazı hristiyan doktorları saraya davet ettikleri ve sağladıkları başarı üzerine kendilerine saray hekimliği teklif ettikleri ya da onları ödüllendirdikleri bilinmektedir.⁵

Saraya alınacak doktorların bir kısmı, bazen gerçekten doktor olup olmadıkları hususunda çeşitli sorularla denenmişlerdir. Abbâsî sarayına gelen Cürcis'in yanında getirdiği İsa b. Şehlâ çok basit bir imtihana tâbi tutulmuştu.⁶ Halife el-Me'mûn zamanında Cebrâil'in saraydan uzaklaştırılmasından sonra göreve getirilen Mihâel başarılı bir hekim olmamasına rağmen temkinli yaklaşımları sebebiyle sarayda hürmet görmüş; bir eczacı olan Ebû Kureyş ise doktor olmamasına rağmen Halife el-Mehdî'nin hekimleri arasında yer almıştı.⁷

Halife el-Me'mûn ya da halife el-Mu'tasım tarafından sınanan Huneyn b. İshâk da muhtemelen sadece halifeye karşı kastî ya da tedbirsizce davranıp davranmayacağı hususunda imtihana tâbi tutulmuştu.⁸ Hekimlerin saraya kabullerinin bazen saraydaki hristiyan kadınların ya da önde gelen bazı kişilerin yakınları olmaları ve onlar tarafından tavsiye edilmeleri,⁹ ya da bizzat onlar tarafından korunmaları¹⁰ şeklinde gerçekleştiği de görülmektedir.

Sonuç olarak hekimlerin kendilerine duyulan ihtiyaç çerçevesinde halifeler tarafından saraya davet edildikleri, gösterdikleri başarıya bağlı olarak halifeler tarafından tercih edildikleri ve sarayda görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Onuncu ve on birinci yüzyıllardan itibaren yazılan kitaplarda görülmeye başlayan 'tabiplerin imtihanı' ile ilgili başlıklar,¹¹ zaman içinde gerek sarayda gerekse halk arasında hizmet veren tabiplerin sınanmasıyla ilgili bir takım gelişmelerin kaydedildiğini göstermektedir.

Bu genel bilgilerden sonra Abbâsiler döneminde hizmet veren hristiyan doktorların faaliyetlerine ve İslâm toplumuna katkılarına bakabiliriz.

⁵ Cürcis b. Buhtîşû'nun Abbâsî sarayına davet edilmesi ve saray hekimliğinin kendisine teklif edilmesi hakkında bk. Cemâlüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî (646/1248), *Kitâbu İhbârî'l-Ulemâ bi Ahbârî'l-Hükemâ*, Kahire 1908, s. 109-110; İbn Ebî Üsaybia (669/1270), *Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etibbâ* (nşr. Nizâr Rıdâ), Beyrut, t.y., s. 183-184. Cebrâil b. Buhtîşû ise Halife Hârûn'un bir cariyesini tedavide gösterdiği başarı sonrasında saray doktorları arasında yerini almıştır. Bk. İbn Ebî Üsaybia, s. 196, 198.

⁶ Bk. İbn Ebî Üsaybia, s. 184.

⁷ el-Kıftî, s. 216, 280; İbn Ebî Üsaybia, s. 189-190, 256.

⁸ el-Kıftî, s. 121; İbn Ebî Üsaybia, s. 261.

⁹ Abbâsî Halifesi el-Mehdî'nin karısı Hayzurân, kardeşinin doktoru Abdullah et-Tayfûri'yi saraya aldirmek için özel çaba sarf etmişti. Geniş bilgi için bk. İbn Ebî Üsaybia, s. 220-221. Vezir Yahyâ b. Hâlid'in tavsiyeleri üzerine Buhtîşû'nun Abbâsî sarayına davet edilişi hakkında bk. el-Kıftî, s. 71, 280; İbn Ebî Üsaybia, s. 187.

¹⁰ Nastûri Ebû Kureyş İsa'nın Hârûn er-Reşid'in annesi Hayzurân tarafından korunmasıyla ilgili olarak bk. İbn Ebî Üsaybia, s. 186-187. el-Kıftî verdiği örneklerle tabiplikle pek de alakası bulunmayan Ebû Kureyş'in Hârûn er-Reşid'in doktorları arasında yer almasına anlam verememiş görünmektedir. Bk. el-Kıftî, s. 280-283.

¹¹ Meselâ bk. İshâk b. Ali er-Ruhâvi (ö. IV/IX. asrın ilk yarısı), *Edebü't-Tabib* (nşr. Merizen Said Merizen Asiri), Riyâd 1992, s. 242-260; Sâid b. el-Hasen Ebû'l-Alâ (464/1071), *et-Teşvikü't-Tıbbî* (nşr. Merizen Said Merizen Asiri), Riyâd 1996, s. 105-111.

1. Saray Hekimliği Alanındaki Katkıları

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren toplumun sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde gayrimüslim unsurlar ve bunlar arasında özellikle hristiyanlar tarafından verildiği yukarıda vurgulanmıştı. Bu sürecin hızlanmasında Abbâsî halifelerinin arzusu ve desteği şüphesiz önem arz etmiştir. Zira ilk Abbâsî halifelerinden el-Mansûr Cündîşâpurlu hristiyan tabip Cürçis'i Abbâsî sarayına davet ederek ona saray tabipliği görevini verdi. Ardından gelen halifeler de aynı süreci devam ettirdiler. Cürçis ve onun ailesinden gelen bir çok hristiyan tabip Abbâsî sarayına üç asra yakın hizmet etti. Diğer pek çok hristiyan tabip de Abbâsî sarayında görev aldı. Onlar tabip olarak sundukları hizmetlerin yanı sıra halifelerin yakın dostları, sırdaşları, sohbet arkadaşları oldular. Savaşlarda yanlarında bulundular. Halifeler çoğu zaman günlerine herkesten önce onlarla görüşerek başladılar. Bu doktorlar sarayda oldukça önemli bir yer elde ettiler. Onların saraydaki hizmetleri ve halifelerle olan yakın ilişkileri İbn Ebî Üsaybia ve el-Kıftî'nin kayıtlarında detaylı bir şekilde verilmektedir. Bu doktorlar arasında Cürçis, İsa b. Şehlâ, Buhtîşû b. Cürçis, Ebû İsa Kureyş, Abdullah et-Tayfûrî, Cebrâil b. Buhtîşû, Yohannâ b. Mâseveyh, Cebrâil el-Kehhâl, Huneyn b. İshâk ve İshâk b. Huneyn ön sıralarda yer alırlar.¹²

Abbâsîler döneminde kurulan vasal devletlerde de hristiyan doktorların önemli bir hizmet üstlendikleri ve bu devletlerin emirleri tarafından da sarayda istihdâm edildikleri anlaşılmaktadır. Meselâ Ahmed b. Tolun'un doktoru Saïd b. Toefel, İhşidiler zamanında yaşamış olan Nastâs b. Cüreyc, Fâtımî halifelerine hizmet etmiş olan Keysân b. Osmân, Ebû'l-Hasen Sehlân b. Osman ve Mansûr b. Mahşer bunlar arasında zikredilebilir.¹³

Sarayda hristiyan doktorların görevlendirildiğine dair İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan kayıtlar miladî onuncu yüzyılın sonlarından itibaren azalmaktadır. Bu hususta kaynaklarda görülen sükûtun, dönemin siyasî karmaşasından mı yoksa müslüman tabiplerin ön plâna çıkmasından mı kaynaklanmış olduğu hususu kesin değildir.

2. Saray Dışındaki Tıp Hizmetlerine Katkıları

Hristiyan doktorlar, Abbâsî sarayı dışında Abbâsî coğrafyasının pek çok yerinde tıp hizmetlerini sürdürdüler. Bu kişiler özellikle buldukları kentlerin idarecilerine ve önde gelen şahsiyetlerine hizmet ettiler. Bir kısmı da halkın tıbbî

¹² el-Kıftî, s. 57, 71, 93-102, 106, 109-111, 117-122, 165, 248-256; İbn Ebî Üsaybia, s. 183-219, 220-225, 241-242, 246-255. Ayrıca bk. Paul Sbath, "Le Livre des Temps d'Ibn Massawaih, Médecin Chrétien Célèbre Décédé en 857" Bulletin de l'Institut d'Égypte, XV (Kahire 1933), s. 235-257; a.m.f., "Le Livre Des Questions Sur L'oeil de Hunan Ben Ishaq", Bulletin de l'Institut d'Égypte, XVII (Kahire 1935), s. 129-138; a.m.f., "Traité sur les Substances Simples Aromatiques par Yohanna ben Massawaih", Bulletin de l'Institut d'Égypte, XIX (Kahire 1937), s. 5-27; a.m.f., "Le Livre sur l'Eau d'Orge de Yohanna ben Massawaih", Bulletin de l'Institut d'Égypte, XXI (Kahire 1939), s. 13-28.

¹³ Ebû Dâvud Süleymân b. Hassân b. Cülcül el- Endelûsî (IV/X. asır), Tabakâtu'l-Etîbbâ ve'l-Hukemâ (nşr. Fuâd Seyyid), 2. baskı, Kahire 1985, s. 82; el-Kıftî, s. 176, 219; İbn Ebî Üsaybia, s. 541, 544, 548-549; Paul Sbath, "Abrégé sur les Arômes par Sahlân İbn Kaisân", Bulletin de l'Institut d'Égypte, XXVI (Kahire 1944), s. 183-197.

ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. Ünlü tıp tarihçisi İbn Ebî Üsaybia, Irak, el-Cezîre, Suriye, Mısır ve İnan coğrafyasında yaşamış olan birçok hristiyan ve diğer dinlere mensup doktorlara dair örnekler verir.¹⁴ Bunlar arasında Mûsâ b. İsrâil el-Kûfî, İsâ b. Mâse, Ebû Yahyâ el-Mervezî, Zekeriyâ et-Tayfûrî, Kustâ b. Lukâ, Ebû'l-Ferec b. et-Tayyib, İbn Butlân el-Muhtâr b. el-Hasen hemen ilk anda zikredilebilecek isimlerdir. Ancak bunlar arasında müslüman olduktan sonra ömrünün sonuna kadar hastalarına ücretsiz bakan Irak hristiyanlarından Ebû Ali Yahyâ b. İsâ b. Cezle (ö. 493/1099) ile İskenderiye patriği olarak da görev yapan Saîd b. Batrîk (ö. 328/940) burada özellikle vurgulanabilir.¹⁵

3. Tıp Etiği Alanına Katkıları

Hristiyan hekimlerin İslâm toplumundaki hizmetleri, müslümanlar arasında tıpla ilgili temel bilgilerin yerleşmesi yanında tıp etiği fikrinin oluşumuna da katkı sağlamıştır. Özellikle tercüme edilen eserler arasında kadim zamanlardan beri önemsenen bir takım tıp yeminlerinin bulunması yanında hristiyan hekimler bizzat bu kurallara uygun davranmak suretiyle, müslümanlara örneklik teşkil etmişlerdir. Zaman zaman bu kurallara uygun olmayan yaklaşımlara kaynaklarda rastlanmakta ise de hristiyan hekimlerin büyük bir kısmının vicdan, bilinç, özgürlük, ödev, sorumluluk, niyet gibi ahlâkın temel kavramlarına uygun davranışlarını söyleyebiliriz.¹⁶

Tıp etiğine göre hekimlerin, kişilerin sağlığını ve yaşamını korumalarını, hastalarını iyileştirmeleri ve onlar arasında din, mezhep vb. ayrımlar yapmamaları gerekmektedir. Baskı ya da tehdit altında olsalar bile insan yaşamına saygı göstermek zorundadırlar. Hastaları isteseler bile onları öldürmemelidirler.¹⁷ Tıp etiğinin önemli prensiplerinden birisi olan hekimin insana karşı görevini siyasi kanaat, sosyal durum, mezhep, milliyet, din, ırk ve benzeri unsurları dikkate almaksızın icra etmesi bakımından hristiyan tabipler olumlu bir tavır sergiler. Onların bu duygulara dayalı olumsuz bir tutumu kayıtlara yansımamıştır.

İslâm Tarihinde ilk Emevi halifesi Muâviye döneminden itibaren bazı halifelerin hristiyan doktorların bir kısmını siyasi rakiplerini ortadan kaldırmak üzere kullandıkları, tabiplerin de bu hususta tıp etiğine aykırı bir tutum sergilediklerine

¹⁴ Bk. İbn Ebî Üsaybia, s. 285 vd.

¹⁵ İbn Ebî Üsaybia, 192, 224-225, 230, 317, 329-330, 343, 545-546, 614. Ayrıca bk. Muhammed Ebî Ya'kûb en-Nedîm (380/990), *Kitâbü'l-Fihrist* (nşr. Muhammed Rıza Teceddüd), Tahran 1971, s. 322, 353; el-Kiftî, s. 128-129, 192-193, 239-240, 284; İbnü'l-Esir, X, 112; Paul Sbath, "Le Livre des Caractères de Qustâ İbn Louqa", *Bulletin de l'Institut d'Egypte*, XXIII (Kahire 1941), s. 103-169.

¹⁶ Hristiyan tabiplerin tıp etiği bakımından davranışları ve tıp etiğine katkıları hakkında geniş bilgi için bk. Levent Öztürk, "İslâm Tarihinde İlk Hristiyan Hekimler ve Tıp Etiği Bakımından Davranışlarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongresi Kongre Kitabı, I-II*, Bursa 2003, II, 1096-1108, s. 1096-1108.

¹⁷ Krş. Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (313/925), "Ahlâkü't-Tabîb", *Sittü Resâil mine't-Türâsî'l-Arabîyyi'l-İslâmî* (nşr. Abdülatif Muhammed el-Abd), Kahire 1981, s. 127-149; Zeki Başar, *Tarihte-Tıp Tarihinde Yemin*, Ankara 1973, s. 73, 78, 98; Esin Kahyâ, "Hipokrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII (İstanbul 1998), s. 120; Arslan Terzioğlu, "Tıbbî Deontoloji Nizamnamesinin Değişmesi Hakkında Düşünceler", *Tıbbî Etik Yıllığı IV* (İstanbul 1995), s. 45-47, 55; Ayşe Nur Gökçe, *İstanbul Tabip Odasının Tarihçesi*, İstanbul 1996, s. 64.

dair bir takım örnekler bulunmakla birlikte halifelerin tüm baskılarına dayanarak başkaları için öldürücü bir ilaç hazırlamayacağını söyleyip hapse atılmayı göze alan Huneyn b. İshâk gibi kişiler de vardır. Halife el-Me'mûn (ya da halife el-Mu'tasım), Huneyn b. İshâk'tan bir düşmanını öldürmek üzere zehir hazırlamasını isteyince o, bilmediğini ifade etmiş; sonuçta bu isteğe boyun eğmediği için hapse atılmıştı. Daha sonra ölüm ya da ödüllendirme seçeneği ile karşı karşıya bırakılmış ve ölümü tercih etmesi üzerine halife tarafından takdir ve taltiflere mazhar kılınarak saraya kabul edilmişti.¹⁸

Hekimlik sırrı bakımından hristiyan tabiplerin genelde bu kurallara uydukları, bazen de ihlal ettikleri tespit olunabilmektedir.

Bütün bunlara ilave olarak hristiyan hekimler, her zaman desteğini gördükleri halifeler adına katıldıkları tercüme faaliyetlerinde de ellerinden gelen gayreti göstermiş; teorik tıp çalışmalarına da önemli katkılar sunmuşlardır. Böylece hem kendilerini hem de müslüman ve hristiyan meslektaşlarını bilgi bakımından geliştirme imkanı bulmuşlardır. Mesleklerinin icrası yanında tıbbî eserlerin tercümesiyle de ilgilenen bu hekimler, hizmetlerinin karşılığını fazlasıyla almışlardır. Hristiyan hekimlerin genel hatlarıyla bu vazifelerini başarıyla yerine getirdikleri, bundan dolayı sarayda seçkin bir yer kazandıkları ve bunun karşılığında önemli servetler elde ettikleri bilinen hususlardandır.¹⁹

4. Tercüme Faaliyetlerine Katkıları

Diğer kültür ve medeniyetlerin eserlerine duyulan ilgi Emeviler döneminde sınırlı bir seviyede bulunuyordu. Bu eserlerin tercüme edilmesi yönünde yapılan çalışmalar, Abbâsî devletinin kuruluşuyla birlikte önemli bir noktaya geldi. Abbâsî devleti kurulmadan önce sadece tıp gibi ihtiyaç duyulan bazı alanlarda gözlemlenen tercüme çalışmaları el-Mansûr devrinde felsefe, mantık, matematik, astronomi gibi yeni bilim dallarıyla etkileyici bir canlılık kazandı. Bunda halife el-Mansûr'un çabaları önemli bir yer teşkil etti. Bu tercüme çalışmaları Hârûn er-Reşid döneminde yeniden hız kazandı. Ancak el-Mansûr zamanından el-Me'mûn dönemine kadar geçen süre içinde zikri geçen bilim dallarıyla ilgili rastgele seçilmiş eserler tercüme edildi. el-Me'mûn dönemiyle birlikte araştırmalar için zaruri olan geniş çaplı bir tercüme faaliyeti başladı. Birçok farklı din ve mezhebe mensup kişiye nazaran hristiyan mütercimlerin tercüme faaliyetlerinde önemli bir rolü oldu. Hristiyan mütercimler içinde de doktorların bilhassa tıp, mantık ve felsefe alanıyla ilgili kitapların tercümesinde üstlendikleri rol başlangıçtan itibaren oldukça büyüleyici idi.²⁰

el-Mansûr döneminin çabalarına en önemli katkı Abbâsî sarayına davet edilen Cündişâpurlu hristiyan tabip Cürçis'ten geldi. Halife Hârûn, eserlerin tercümesinde hristiyan tabiplerden Yohannâ b. Mâseveyh'e itimat etti. Halife el-Me'mûn'a kadar geçen süre içinde tercüme faaliyetleri ile dikkatleri çeken hristiyan tabipler arasında Cürçis, el-Batrik, Yohannâ b. Mâseveyh zikredilebilir. Halife el-Me'mûn zamanında artan ihtiyaçlara paralel olarak Beytül-Hikme

¹⁸ el-Kıftî, s. 121; İbn Ebî Üsaybia, s. 261.

¹⁹ Bk. Öztürk, *Asr-ı Saâdet'ten...*, s. 439.

²⁰ Öztürk, *Asr-ı Saâdet'ten...*, s. 445-446.

kuruldu (217/832). Başına Yohannâ b. Mâseveyh getirildi. Ardından bir çok mütercim burada görevlendirildi ve çeşitli bilim dallarıyla ilgili kitaplar tercüme edildi. Bu kurumda tercüme faaliyetlerine katkıda bulunan tabipler arasında en önemli isim Huneyn b. İshâk'tır. Huneyn'in tercüme ettiği kitapların büyük bir kısmı Galen'in kitaplarından oluşuyordu. Huneyn bir müddet Beytül-Hikme'nin de başında bulundu. Huneyn, zaman içinde bizzat kendi yaptığı tercüme de dahil bir çok eseri yeniden gözden geçirdi. Özellikle Süryanice metinleri Grekçe metinlerle karşılaştırarak yeniden tercüme etti. Bu dönemde tercümeleriyle tanınanlar arasında Yohannâ b. el-Batrîk, el-Haccâc b. Matar ve Abdül-Mesîh b. Nâima el-Hasmî, İbn Tûmâ, Hubeş b. el-Hasen el-A'sem, Huneyn b. İshâk'ın çağdaşı Yohannâ b. Buhtîşû, İstafan b. Basîl, İshâk b. Huneyn, Kustâ b. Lukâ el-Bealbekî, Ebû'l-Hayr el-Hasen b. Hammâr gibi hristiyan mütercimlerin isimleri zikredilebilir.²¹

5. Hastanelerin Kurulmasında Hristiyan Doktorların Etkisi

Abbâsiler döneminde saray kadar bazı aileler de bilimsel çalışmalara maddi destek sağlıyorlardı. Hem tercüme faaliyetlerinin meydana getirdiği olumlu hava, hem de Abbâsî halifelerinden büyük bir destek görmüş olan hristiyan tabiplerin teşvikleri neticesinde sekizinci yüzyılın son yıllarına doğru Bağdat'ta ilk hastane açıldı. Buna bağlı olarak söylenebilecek en önemli nokta, hristiyan tabiplerin İslâm Tarihine en önemli katkılarının hastanelerin kurulmasına öncülük etmeleri olduğudur. Bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde Max Meyerhof'un, İslâm'da hastanelerin ilk defa Hârûn er-Reşîd'in (169-173/786-809) emriyle kurulduğunu ve ardından bir çok hastanenin yapıldığını ileri sürdüğü fikirleri, İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan malzemeler bağlamında daha doğru bir kanaat olarak durmaktadır.²² Corci Zeydân, Hârûn er-Reşîd döneminde Bağdat'ta akıl hastaları için tahsis olunan bir mekandan bahsetmekte ve bu mekânın Hârûn tarafından mı yoksa ondan önce mi tesis olunduğu hususunda net bir bilgiye sahip bulunmadığını belirterek İslâm Tarihinde kurulan hastanelerin eskiliğine vurgu yapmakta ise de ilk hastanenin Hârûn zamanında açıldığı daha kesindir.²³

²¹ Bk. en-Nedîm, s. 305, 323; el-Kiftî, s. 114, 118, 122, 238; İbn Ebî Üsaybia, s. 271, 276, 279, 280, 281.

²² Max Meyerhof, "Science and Medicine", The Legacy of Islam (ed. Thomas Arnold), London 1931, s. 335-336.

²³ Corci Zeydân, Târihü't-Temeddüni'l-İslâmî, I-V, 2. baskı, Kahire 1958, II, 204. Bu hususla ilgili olarak İslâm Tarihi kaynaklarından et-Taberî, İbnü'l-Esir, el-Makrîzî ve el-Kalkaşandî tarafından İslâm'da ilk hastanenin Emevî halifesi el-Velîd b. Abdülmelik tarafından 88/707 yılında kurulduğu şeklinde yer alan bilgiler ve bu rivayetlerle ilgili yorumlarımız hakkında bk. Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), Târihu't-Taberî (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim), I-XI, 2. baskı, Beyrut 1967, VI, 437; Ali b. Ebi'l-Kerem b. el-Esir (630/1232), el-Kâmil fi't-Târih (nşr. Carolus Johannes Tornerberg) I-XIII, 2. baskı, Beyrut 1979, IV, 219; Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (821/1418), Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ (nşr. Muhammed Huseyn Şemsuddîn), I-XIV, Beyrut 1987, I, 431; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî (845/1441), el-Hitatu'l-Makrîziyye (Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitatu ve'l-Âsâr), I-II, Beyrut, ty., II, 405; Öztürk, Asr-ı Saâdet'ten..., s. 442-443; a.mlf., Hz. Peygamber Döneminde..., s. 197-200. Ayrıca krş. Aydın Sayılı, "The Emergence of the Prototype of the Modern Hospital in Medieval Islam", Studies in History of Medicine, IV/2, New Delhi 1980, s. 112-118; Sami K. Hamernah, "Development of Hospitals in Islam", Health Sciences in Early Islam, I-II, Blanco, Texas USA 1983-1984, I, 97-98; Yüksel, s. 61-63.

Hastanenin ismi el-Kebîr (el-Bîmâristân el-Kebîr) olmakla birlikte genelde er-Reşîd Hastanesi (el-Bîmâristân er-Reşîd) olarak biliniyordu.

Bu hastanenin kurulması için hristiyan tabip Cebrâil b. Buhtîşû görevlendirilmiş, hastane inşa edildikten sonra bizzat bu tabip tarafından tercih edilerek hastane baş hekimliğine Yohannâ b. Mâseveyh getirilmişti.²⁴ Buna ilave olarak ilerleyen yıllarda hristiyan doktorların gözetiminde başta Bağdat olmak üzere İslâm coğrafyasının bir çok yerinde yeni hastaneler kurulmuştur.

6. Felsefî ve Bilimsel Düşüncenin Oluşumuna Hristiyan Doktorların Katkıları

Halife el-Mansûr'la birlikte başlayan yoğun tercüme faaliyetinin en önemli katkılarından birisi felsefe metinlerinin de İslâm dünyasına girmesiydi. Bunun yanında farklı bilim dallarıyla ilgili kitapların tercüme edilmesi bilim anlayışının şekillenmesine yardımcı oldu.

Felsefe kitaplarının ele aldığı problemler müslüman bilim adamlarına yeni ufuklar açarken o güne kadar ele alınmayan bir takım problemler de gündeme geldi. Kur'ân'ın sunduğu bilgiler bu doneler ışığında yeniden ele alındı. Bu İslâm dünyasında aklın yeniden yorumlanmasına ve bazı yazarlarca eskisine nazaran daha fazla önemsenmesine yardımcı oldu. Mutezile'nin akılcı yorumları bir yana bilimsel gelişmelerin hızını tamamladığı onuncu asrın yazarlarından et-Tevhîdî (ö. 414/1023) İslâm bilimlerinde akla daha fazla yer verilmesini savundu. Bu tür gelişmeler bir reaksiyonu da beraberinde getirdi. Duygu üstü bir alan olarak dinin öğretileri yine aklın verileri ile ispatlanmaya çalışıldı. Ardından Yunan felsefesinin kritiği yapılmaya başladı. Tercüme faaliyetlerinin belki de en önemli katkılarından birisi tenkit mantığının gelişmesine sunduğu yardımdı. Müslüman bilim adamları tercüme edilen eserleri gerek dil bakımından gerekse materyallerin doğruluğu bakımından tenkide tâbi tuttular. Bu da yeni eserlerin telif edilmesi sonucunu doğurdu. Hristiyan tabipler ve diğer hristiyan mütercimler Yunan bilimini müslümanlara ödünç verdiler. Ancak müslümanlar ödünç aldıkları bu bilimi bambaşka bir çehreye büründürmeyi başardılar.²⁵ Zamanla hristiyanlar arasında Yunan bilimine duyulan ilgi azaldı. el-Kıftî'de, on birinci yüzyılın başlarında, Bağdatlı hristiyan tabip Yahyâ b. İsa b. Cezle'nin (ö. 473/1080) mantık öğrenmek istediğinde hristiyanlar arasında kendisine bunu öğretecek birisini bulamadığı kayıtlıdır.²⁶

7. Hristiyan Doktorların Dinler ve Kültürler Arası Diyaloga Katkıları

Hristiyan doktorlar, Abbâsî sarayında İslâm'ın engin hoşgörüsünden yarar-

²⁴ İbn Ebî Üsaybia, s. 245; Ahmed İsa, Târîhu'l-Bimâristânât fi'l-İslâm, 2. baskı, Beyrut 1981, s. 178; Ruhâb Hudar Akkâvî, el-Mücez fi Târîhi't-Tıb Inde'l-Arab, Beyrut 1995, s. 237. Terzioğlu tarafından bir zuhûl eseri olarak el-Berâkime hastanesinde görev yaptığı kaynaklarda dile getirilen Ebû Dehn (İbn Dehnâ) ve İbn Mankah (Makna) adlı Hintli hekimler, er-Reşîd hastanesinde görev yapmış olarak gösterilmektedir. Bk. Arslan Terzioğlu, "Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Selçuklu Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'ya Tesirleri", Türkler (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), V (Ankara 2002), s. 730.

²⁵ Öztürk, Asr-ı Saâdet'ten..., s. 454-466.

²⁶ el-Kıftî, s. 239-240.

lanmışlar, ibadetlerini rahatça yapabilmek için imkanı elde etmişlerdir. Onlar, hristiyan cemaatle saray arasında bir köprü oluşturmuşlardır. Bazen vergilerin toplanmasında, bazen saraya bir takım isteklerin iletilmesinde aracılık yapmışlardır. Onların bu tür faaliyetleri İslâm'ın hoşgörülü yaklaşımını daha net bir şekilde görmelerine yardımcı olmuştur.²⁷ Onlar buna ilave olarak halifelerin özel meclislerinde gerçekleşen tıbbî sohbetler yanında bir takım dinî tartışmalardan oluşan entelektüel hayattan da istifade etmişlerdir.

Saray dışında da müslümanlar, hristiyan doktorlardan bilgi edinmekten, onlarla sohbet etmekten, tıpla ilgili hususları mütalaa etmekten büyük bir zevk duymuşlardır. Tıp tarihçilerinden İbn Butlân'ın bildirdiğine göre bir keresinde Vezir İsmâil b. Bülbül'ün davetinde Ebû Osman el-Câhız ile Yohannâ b. Mâseveyh bir araya gelmişlerdi.²⁸ Bir başka örnekte de Bağdatlı müslüman bir doktor olan Zâfir b. Câbir es-Sükrî'nin, hristiyan doktor Ebü'l-Ferac b. et-Tayyib'in meclisinde bulunduğu, onunla sohbet ettiği zikredilir.²⁹ Bu ikisi ve verilebilecek diğer örnekler bize genel olarak Abbâsî devletinde canlı bir birlikteliğin mevcudiyetini ve bilimsel merakın toplumlar arası yardımlaşma ve harmoni ile giderildiğini göstermektedir.

SONUÇ

Abbâsî devletinin kuruluşunun ilk on yılından itibaren hristiyan doktorlar Abbâsî halifelerinin hizmetinde bulunmuşlardır. Onlar tıp uygulamaları yanında tercüme faaliyetlerine verdikleri destekle de kadim Yunan tıbbının İslâm dünyasına aktarılmasında önemli bir misyon üstlenmişlerdir. Hristiyan doktorlar, tıp hizmetlerinde gösterdikleri başarılar yanında bir tabip olarak davranış ve tutumları ile de tıbbî etiğin yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır. İslâm dünyasında başta Bağdat olmak üzere bir çok yerde hastane kurulmasına önyak olmuşlardır. Bu faaliyetleriyle hristiyan doktorlar İslâm dünyasında felsefî ve bilimsel düşüncenin uyanmasına ve müslüman bilim adamları tarafından geliştirilmesine kaynaklık teşkil etmişlerdir. İslâm fetihleriyle gerçekleşen farklı kültürlerin bu önemli buluşması, Yunan biliminin İslâm dünyasına aktarılması, müslüman bilim adamları tarafından korunması ve geliştirilmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz ki hristiyan doktorların önemli bir payı bulunmaktadır.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Levent Öztürk, "Hristiyan Yazarlardan Mârî'ye Göre Müslümanların Hoşgörülü Yönetimine Örnekler, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V (Sakarya 2002), s. 87-95.

²⁸ Bk. İbn Ebî Üsaybia, s. 253. Burada yer alan bilgilere göre bu toplantı esnasında balıktan sonra sütle pişirilen bir yemeğin yenilip yenilmeyeceği hakkında ileri sürülen görüşlerin tartışıldığı bir sohbet gerçekleşmişti.

²⁹ İbn Ebî Üsaybia, s. 614.